

УДК 811.161.2:801.82“10/12”

ББК 81.0

ЛЕКСЕМИ З КОРЕНЕМ *-ЛЮТ-* ЗІ ЗНАЧЕННЯМ СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

МЕЖЖЕРІНА Г. В.

Національний авіаційний університет

Стаття присвячена експлікації фрагмента мовної картини світу часів Київської Русі, виявленню соціально-етичних орієнтацій людини раннього середньовіччя. Реконструйовано семантичну структуру іменників *лютодѹи, лютоводить* і прикметника *лютьи*. Показано, що специфіка функціонування цих лексем у давніх писемних пам'ятках пов'язана з вихідною семантикою індоєвропейського і праслов'янського коренів. Аналіз проведено на матеріалі східнослов'янських писемних пам'яток XI–XIII ст.

Ключові слова: іменник, прикметник, семантика, соціально-етична оцінка, Київська Русь.

The conceptual domain of the fragment of the “socio-ethical assessment of person” of the Kyiv Rus’ world view has been illuminated in the substantive-adjectival discourses. For the first time the semantic structures of Old lexemes *лютодѹи, лютоводить*, *лютьи* were reconstructed and retraces the psl. *lūtъ(jь) semantic transformations with which the development of these lexemes is connected. Paradigmatic, functional, semantic, intra- and inter-lexeme links have been disclosed within the conceptual domain. The article is based on the analysis of Old literary monuments of XI–XIII centuries, in particular, the Radzivil, the Lavrenty, the Galicia-Volyn, the Kyiv chronicles etc.

Key words: noun, adjective, semantic reconstruction, world view, Kyiv Rus.

Експлікація мовної картини світу часів Київської Русі перебуває в тісному взаємозв'язку з аналізом лексичного складу давніх текстів, реконструкцією семантичної структури відповідних лексем, оскільки і в писемних пам'ятках XI–XIII ст. у цілому, і в семантиці окремих лексем знаходять своє відбиття світоглядні принципи людини. Процес реконструкції ментального універсуму людини XI–XIII ст. тривалий, багатогранний, такий, що вимагає комплексного підходу, зусиль багатьох дослідників – лінгвістів, літературознавців, істориків, археологів. Виявлення зв'язків між внутрішньою формою слова і специфікою логічних переходів у свідомості людини входить до актуальних завдань історичної лексикології. На матеріалі різних лексичних угруповань, утворених переважно абстрактними іменниками, дієсловами, прислівниками, у лінгвістиці проводилася реконструкція історичного змісту понять *любов, надія, добро, краса, віра, істина, милосердя, святість, мудрість, право, честь, зло, гріх, ненависть, страх, безчестя* в ранньосередньовічних текстах (праці С. А. Аверіної, Р. В. Алімпієвої, Т. І. Вендіної, Є. М. Верещагіна, В. В. Колесова, В. М. Топорова, О. Р. Чмир, Л. О. Чорної та ін.).

Дешифрування фрагмента “соціально-етична оцінка особи” давньої східнослов'янської мовної картини світу здійснюємо на матеріалі іменників і прикметників, які в XI–XIII ст. уживалися із загальним значенням моральної оцінки особи і становили кількісно й семантично вагомий шар лексики (понад 600 лексичних одиниць).

Мета статті – реконструювати семантичну структуру іменників і прикметників із коренем *лют-* та простежити їхню роль у формуванні зазначеного фрагмента мовної картини світу. Матеріалом дослідження виступають писемні східнослов'янські пам'ятки XI–XIII ст. (історичні, літературно-оповідні, агіографічні, церковно-канонічні, церковно-проповідницькі, церковно-юридичні, юридичні).

Вихідна семантика слова визначає всі подальші трансформації його семантичної структури, особливості контекстного використання, функціональний розподіл ядерних і периферійних сем, синтагматичні і парадигматичні зв'язки. У своєму розвитку значення слова проходить шлях від “простого” до “складного” [1; 3; 5; 6]. Чим давніший зріз мови, до якої ми звертаємося, тим більше в ній лексичних одиниць конкретного змісту і тим менше одиниць на вираження загальних, абстрактних понять. Однією з характерних особливостей давніх мов є вираження загального поняття через окреме. Як зауважує В. В. Колесов, “вихідний образ кожного слова завжди конкретний” [5, с. 13]. Виникаючи внаслідок перенесення характеристики предмета на характеристику особи, соціально-етичні значення іменників і прикметників XI–XIII ст. відбивають тісний зв'язок людини і природи і нерідко містять у собі остаточно не зняту конкретність. Якщо для сучасного комуніканта внутрішня форма цих лексем є прихованою, етимологічною, то для людини Київської Русі вона могла бути досить відкритою, узуальною.

Формування семантики лексем із коренем *-лют-* сягає часів індоевропейської мовної єдності. Переважна більшість гіпотез, висловлених стосовно етимології і семантичної типології слова *лютыи*, ґрунтується на припущенні про те, що вихідним для плс. **ľuty(jь)* було абстрактне значення “жорстокий, злий, лютий”, яке широко представлено у слов'янських мовах, зокрема в семантиці прикметників: укр. *лютий*, рос. *лютой*, блр. *люты*, б. *лот*, макед. *лут*, слвн. *ljut*, ч. *líty*, слвц. *ľúty*, схрс. *ľút*, п. *luty*; н.-луж., заст. *luty*) [40, с. 574; 37, с. 211; 46, с. 70; 12, с. 303; 26, с. 246; 39, с. 177; 49, с. 69; 47, с. 360; 41, с. 388; 15, с. 402; 48, с. 233]. Однак така позиція вступає у певне протиріччя із загальними законами розвитку значень і видається непереконливою. Петар Скок, автор етимологічного словника сербохорватської мови (Petar Skok “Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika”), “висловив украй цікаву думку про те, що сучасна семантика слов'янського **ľuty* не є вихідною, а могла сформуватися на основі якогось іншого, конкретного, первинного значення <...>. Пошуки в напрямку, вказаному П. Скоком, розпочав Е. Налєпа, який запропонував реконструювати для **ľuty* вихідну ознаку ‘крутий, стрімкий, прямовисний’” [8, с. 235–236]. Детальний аналіз семантики **ľuty* у слов'янських мовах дозволив, як відзначає І. П. Петльова, виявити цілий ряд значень конкретного (предметного) характеру, які й могли лягти в основу пізніших конкретних: “Це насамперед наявні в південнослов'янських мовами ‘твердий; ламкий, крихкий’, а також зі сфери смакових відчуттів ‘ідкий, гострий, гіркий, жагучий, міцний, кислий’. Така семантика в багатьох випадках розвивається на ґрунті дієслів, які позначають руйнівні дії або на ґрунті слів зі значенням “камінь, скеля”. На основі зазначених дієслів нерідко з'являються лексеми зі значеннями “швидкий; сильний”, які також відзначаються у **ľuty*” [там само, с. 236].

До складу давньоруського словотвірного гнізда з коренем *-лют-* входили лексеми *люто*, *лютоболѣзньнъ*, *лютодѣи*, *лютоводитѣа*, *лютость*, *лютостьнъ*, *лютыи*, *лють*, *лютѣ* [35, т. III, с. 6–25], з яких в XI–XIII ст. зі значенням соціально-етичної оцінки особи вживалися *лютыи*, *лютодѣи* і *лютоводитѣа*.

У фрагменті “соціально-етична оцінка особи” мовної картини світу часів Київської Русі прикметник *лютыи* маркує семантику жорстокості в різних її виявах. Як свідчать писемні пам'ятки XI–XIII ст., у цей період слово *лютыи* мало складну семантичну структуру, використовувалося як щодо людини, так і щодо предметів та явищ. Найдавніший запис, в якому др. *лютыи* зі значенням “жорстокий, безжалісний” вжито щодо людини, датований *971 роком: “*Лють се мужь хоче быти . тако имѣныа не брежеть . а ѡружьє емлетъ*” [32, арк. 22 (*971)]. У “Повісті временних літ” під *975 роком слово *лютыи* засвідчене у складі власного імені – імені київського воеводи: “*Свѣналдичю . именемъ Лютьъ*” [32, арк. 23 (*975)]. Цей факт ясно вказує на те, що в X ст. слово *лютыи* вже було в широкому вжитку у східних слов'ян.

Зі значенням “жорстокий, безжалісний, лютий” др. *лютыи* продовжує вживатися в пам'ятках XI–XIII ст.: “*мужіе злонравніи нѣции, люти и хищници*” [24, с. 86 (*1054)]; “*бояшесе отьца, люта суца*” [27, с. 226 (XI, сп. XVI)]; “*римския слугы люты*, но не вси римляне насила вам

творять” [27, с. 275 (XI, сп. XVI)]; “обрѣтаеть нѣкоего от княжих съвѣтник, люта и сверѣпа” [23, с. 582 (сп. 1554)]. У пам’ятці “Житіє і муки святого Євстафія і дружини його Феопестії” наголошено, що римський імператор Адріан Публій Елій, який правив з 117 р., був найлютішим з усіх царів: “бысть инъ царь в него мѣсто, именемъ Андѣанъ, еллинъ и той такожде, люций всѣхъ царь древнихъ” [13, с. 242 (сп. XVI)]. Імператор Адріан, який був язичником (“еллинь”), дізнався про те, що християни не приносять жертви богам, здивувався й вирішив випробувати їхню віру, наказавши Євстафію, його дружині та дітям увійти в розплавленого мідного бика. В одному зі “слів” Серапіона Володимирського др. *лютыи* використане щодо цілого народу – татар-поневолювачів: “языкъ немилостивъ, языкъ лютъ, не шадящъ красы уны, немощи старецъ, младости дѣтии” [42, с. 446 (XIII, сп. XIV і XV)].

У “Сказанні про Бориса і Гліба” використання др. *лютыи* щодо вбивць святих князів, більше того – використання поряд із синонімічним др. *сверѣпыи* акцентує семантику жорстокості в її найвищому вияві. Вбивці Гліба порівнюються з лютими звірами: “послании отъ с(в)ятопѣлка зълыа юго слоугы. нем(и)л(о)стивии крѣвопици - . братоненавидѣници люти зѣло сверѣпа звѣри доушю изимающе” [11, с. 128 (сп. XII)]; “яко же оубо сверѣпи звѣри” [11, с. 129 (сп. XII)]; “злы” іго слугы <...> *сверѣпа звѣри*” [10, с. 82 (к. XI, сп. XIV)]; “яко же се сверѣпыи звѣри нападоша” [10, с. 83 (к. XI, сп. XIV)]. Наявність в одному контексті др. *лютыи* і словосполучення *сверѣпыи звѣрь* не є випадковим, оскільки не тільки *сверѣпыи звѣрь*, а й словосполучення *лютыи звѣрь* було сталим і часто використовувалося в текстах XI–XIII ст. [34, с. 81 (*1074); 17, с. 104 (поч. XII, сп. 1495); 16, с. 44, 46 (XI–XII, сп. XVII–XVIII); 32, арк. 66 зв. (*1074); 23, с. 612 (сп. 1554); 45, с. 467 (сп. XII–XIII); 29, с. 276 (сп. XV); 30, с. 198 (XI–XII, сп. XVI) тощо]. Словосполучення *лютыи звѣрь* використовувалося на позначення небезпечних хижаків, в одних випадках із конкретизацією, в інших – без неї: “Якщо припустити давність основи типу *liu- <...>, – пише В’яч. Вс. Іванов, – було б вірогідним вважати, що ця основа позначала лева, але досить рано <...> почала означати й інших хижаків” [4]; В. В. Німчук висловлює припущення про те, що “на основі давньоруської сполуки на позначення великого хижака *лютыи звѣрь* в українських говірках у слів *звір*, *звірина* сформувалося значення “вовк” [7, с. 172]; “можна думати, що лютий звір – <...> хижий, смертоносний, “убивчий” звір” [9, с. 253]. У вживанні щодо людини прикметник *лютыи* засвідчений у словосполученнях “*лютыи и хыщныи*” і “*лютыи и сверѣпыи*”: “мужіе <...> люти и хыщныи” [24, с. 86 (*1054)]; “нѣкоего от княжих съвѣтник, люта и сверѣпа” [23, с. 582 (сп. 1554)]. У такому контексті в семантичній структурі слова *лютыи* виходять на перший план латентні семи ‘хижий’, ‘схожий на звіра’.

Др. *лютыи* засвідчене в уживанні не тільки щодо хижаків, а й щодо змія, а точніше – диявола в образі змія, який спокушає праведника: коли Іоанн Затворник задля духовного очищення мучив себе тим, що сидів в ямі, він “видѣх змиа страшна и люта зѣло”, який прагнув вигнати його звідти [23, с. 540, 542 (сп. 1554)]. Подібні вживання др. *лютыи* наявні і в інших пам’ятках: “*лютыа змиа*” [35, т. IV, с. 487]; “яко лютѣиша змиина шептаниа” [35, т. IV, с. 488]. Під час суміщення значень “жорстокий, страшний” і “підступний, хитрий” у семантиці др. *лютыи змии* акцент припадає на семи ‘жорстокий’, ‘страшний’, тоді як у семантиці словосполучень *лоукавыи змии* і *прѣлестныи змии* – на семи ‘підступний’, ‘хитрий’: “*лукаваго змиа* поправша” [32, арк. 47 (*1015)]; “*прелестныи змию*” [35, т. III, с. 391]. Виступаючи зі значенням “безжалісний, жорстокий, нещадний”, прикметник др. *лютыи* в церковно-проповідницькій, церковно-канонічній літературі трапляється не тільки у словосполученні *лютыи змии*, де *змии* – диявол в образі змія, а й безпосередньо як позначення щодо слів *соупостать*, *сотона*, *дѣхъ*, *бѣсъ*, а також *ангель*, *соудиа*: “О злаа и лютаа ми супостата” [23, с. 580 (сп. 1554)]; “горькъ и лютъ ксть . се ксть сотона” [28, с. 140 (сп. XII–XIII)]; “дѣхъ лютъ” [19, с. 66 (XI, сп. XIV)]; “бѣсъ лютъ” [23, с. 520 (сп. 1554)]; “бѣсъ лютъ” [19, с. 71

(XI, сп. XIV)]; “*лютыи же бѣсъ*” [18, с. 58]; “*ангели лютии*” [43, с. 134 (XIII, сп. XV–XVIII)]; “да не боудѣмъ оубо инѣмъ *люты соудиа* <...> тѣмъ же паче милоумимъ съгрѣшающага” [21, с. 38, 39 (XII)].

Матеріали пам’яток показали, що слово *лютыи* могло вживатися зі значенням “злий, сердитий” без активації сем ‘безжалісний’ і ‘ютий’. Із цим значенням др. *лютыи* виступає у словосполученні “*лютаа жена*” та в синтаксичній конструкції “кѣто лють на кого”: “Въ триехъ нуждахъ былъ есмь: въ грамотикии, въ убожи, у *люты жены*” [33, с. 518 (XIII, сп. к. XIV)]; “с ними же свѣтъ створиша . *лотѣ бо блху на нѣ*” [25, арк. 259 (*1231)]; “Даниль *лотъ зѣло есть насъ* . не хочеть ѡйти прочь” [25, арк. 257 (*1229)]. Попри те, що використання слова *лютыи* зі значеннями “злий, сердитий (на кого)”, “злий, недобррозичливий” у XIII ст. не було регулярним, його сліди знаходимо в уживанні рос. діал. *лютый, лютый* [36, XVII, с. 249, 250; 48, XV, с. 234]. Із часом у літературних східнослов’янських мовах таке вживання було втрачене.

Оскільки прикметник *лютыи*, на відміну від синонімічних слів *злыи* і *окаанныи*, не вживався щодо князів, його використання щодо кн. Данила Галицького і кн. Мстислава Володимировича потребують коментаря. У літописах Данило Галицький здобув позитивної характеристики (“Данило *кнѣзь . добрыи хоробрыи . и моудрыи*” – 25, арк. 287 (*1264); “и почюти ранѣ на телеси своемъ . въ брані не позна еѣ . крѣпости ради мѣжества . възраста своего . бѣ бо *дерзь и храбрь*” – 44, арк. 233–233 зв. (*1223)). Водночас у Галицько-Волинському літописі щодо нього вжите означення *лютыи*, ядро семантичної структури якого становили негативно конотовані значення: “Данило *кнѣзь лотъ есть* . ѡже ѡиметь ти животь то кто тѣ избавить” [25, арк. 277 зв. (*1255)]. Ідеться про те, що Ізяслав, збираючись іти на Галич, просив допомоги у супротивників князя Данила. Відмовляючи, вороги кн. Данила попереджають Ізяслава про те, що Данило Галицький жорстоко карає того, хто претендує на його землі. “Данило *кнѣзь лотъ есть*” – цілком очевидно, що це позиція не літописця, який захищав інтереси Данила Галицького, а супротивників князя.

Первинна семантика індоєвропейського кореня, до якого зводиться др. *лютыи*, містила потенційну можливість формування окремих позитивних значень. Актуалізація сем ‘швидкий’, ‘сильний’, які входять до змісту вихідного значення іє. **leu-* та псл. **lutъ*(jъ), спрямувала розвиток семантики др. *лютыи* в позитивному напрямку, збагативши його семантичну структуру значенням “хоробрий, безстрашний”. 1024 року відбулася битва (“сѣча силна и страшна”) між синами в. кн. Володимира Святославича – Ярославом і Мстиславом: “Биася полком по Ярославѣ съ *лютымъ Мьстиславомъ*” [23, с. 412 (сп. 1554)]. У цьому контексті др. *лютыи* означає не “жорстокий”, а “хоробрий, безстрашний, завзятий (про воїна)”. Про це говорить те, що Мстислав, хоча й перемагав (“видѣв же Зрославъ *яко побѣжаемъ есть*” – 31, арк. 50 зв. (*1024)), але першим ініціював примирення, пославши своїх людей до Ярослава зі словами: “сѣди въ своемъ Киевѣ ты еси старѣишеи братъ” [31, арк. 50 зв. (*1024)]. На користь цього свідчить також і загальна позитивна оцінка, яку князь здобув у літописах: “бѣ же Мьстиславъ . дебелъ тѣломъ . чермень лице(м) . великыма ѡчима . *храборъ* на рати . м(и)л(о)(с)т(и)въ . любаше дружину по велику . имѣнья не щадѣше <...> посемъ же переѣ власть *яго* всю Зрославъ” [32, арк. 51 (*1036); т. с. 34, арк. 86 (*1036)]; “бѣ же Мстиславъ *милостивъ* къ нищимъ” [24, с. 79 (*1033)]. Серед чеснот князя Мстислава відзначено надзвичайну хоробрість, завдяки якій він здобув “у дружинному середовищі прізвисько *Хоробрий*, у посадському – *Удалии*, а в церковно-монастирському – *Лютый*” [2, с. 202]. Як бачимо, у літописних статтях першої половини XI ст. слово *лютыи* засвідчене зі значенням “хоробрий, безстрашний, завзятий (про воїна)”. Із цим позитивним значенням др. *лютыи* засвідчене не тільки в літописах, а й в “Ізборнику” Святослава та “Бджолі”: “*Лютѣиши* себе не ишти и крѣпльши себе не пытаи” [20, с. 20]; “Крѣплишии есть, иже желание побѣждает, нигли ратники. Се бо есть *лотъ*

и храборъ, аще кто собѣ одолѣеть” [33, с. 490 (XIII, сп. к. XIV)]. До речі, зі значенням “сміливо, відважно” використаний і спільнокореневий прислівник *люто* [35, т. IV, с. 485]. Непрямі свідчення того, що в першій половині XI ст. в семантичній структурі др. *лютыи* накреслився розвиток позитивної конотації і значення “хоробрий, безстрашний, завзятий (про воїна)” входили до його семантичної структури, містять діалектні дані: *лютыи* і *люто́й* “жвавий”, “сильний”, “сміливий”, “вправний”, “кмітливий”, “спритний”, “турботливий” тощо – 48, XV, с. 234; *лютый, люто́й* “сміливий, удалий” – 36, VII, с. 249–250). У “Словаре русского языка XI–XVII вв.”, “Словаре древнерусского языка (XI–XIV вв.)” значення “хоробрий, безстрашний, завзятий (про воїна)” др. *лютыи* не зафіксовані.

Значення лексем, які сягають часів індоєвропейської єдності та відображають світосприйняття стародавньої людини, у мовній картині світу східних слов’ян XI–XIII ст. трансформуються в такі, що водночас відбивають і уявлення про добро та зло стародавньої людини, і філософську глибину світобачення людини Київської Русі в період утвердження християнства. Такими є співвідношення значень “сповнений багатьох чеснот” і “щасливий”, значень “грішний” і “нешасний, якого спіткало горе” в семантиці цілого ряду найуживаніших лексем. Ці кореляції віддзеркалюють не тільки каузальні зв’язки “доброго вчинку” з “позитивними наслідками” та “поганого вчинку” з “негативними наслідками”, а й основні принципи християнського світогляду. Семантика прикметника *лютыи* в одних випадках прямо, в інших – опосередковано, через зв’язок зі спільнокореневими дієсловами або прислівниками, пов’язана з поняттями *гріх* і *горе*, *нещастя*, *нещаслива доля*. Слово *лютыи* використовувалося на позначення поганої, жорстокої, неморальної людини (“*Лютъ се мужъ* хоче быти . *тако имѣнья* не брежеть . а *вружъ* емлетъ” – 32, арк. 22 (*971)), а значення “біда, нещастя”, “погано, гірко, боляче, важко тощо” знаходимо в семантиці іменника *лють* (“*трѣбоующимъ сиа* раздаи . и тако оутѣшиши и тоу *лють*” – 35, т. IV, с. 488), прислівника *лютѣ* (“*лютѣ* семоу ч(е)л(о)в(е)коу . *тако* приде д(е)нь погыбели е(г)” – 35, т. IV, с. 488), прислівника *люто* (“*всѣмъ* оугодити *люто* *къ*” – 35, т. IV, с. 485). Іменник *люто* зі значенням “щось важке, тяжке; зло, лихо, нещастя, бідування, недоля” фігурує у пам’ятці XI ст.: “*Сущя* въ *узахъ* избавляти, обидимыя же из *лють* изимати” [38, т. VIII, с. 346]. Зв’язок значень “поганий, жорстокий, неморальний, грішний” і “нешасний, якого спіткало горе” водночас відбиває і осуд, і співчуття, і прощення: осуд людини, яка скоїла гріх, і християнське співчуття до неї як до такої, яка є нещасною, позбавленою Божою благодаті.

Іменник *лютодѣи* належить до розряду рідкісних; за наявними даними, він зберігся лише в “Хроніці Георгія Амартола”, де був ужитий один раз зі значенням “той, хто чинить зло; чаклун”: “*видѣвшѣ* же знаменьє, бѣси ишезоша *ѡ(т)гоудѣ* разоумѣ же *ѡнъ лютодѣи*, *кго* же ра(д) бѣжаша” [35, т. IV, с. 486].

Лексема *лютоводитьѧ* збереглася, за даними пам’яток і словників, також тільки у “Хроніці Георгія Амартола”: “люди непослушны” и жестошиица и *лютоводитьѧ* коупно и прекословца” [22, с. 105 (сп. XIII–XIV)]. У наведеному тексті слово *лютоводитьѧ* вжите зі значенням “той, ким важко керувати; непокірна, норовиста, людина”. У СлРЯ XI–XVII ця лексема визначається як прикметник *лютоводитий* [38, т. VIII, с. 346], а в СДРЯ XI–XIV – як збірний іменник *лютоводитьѧ* h(-’’) [35, т. IV, с. 486]. Лексему *лютоводитьѧ* слід, імовірно, розглядати як іменник. Слово *лютоводитьѧ* містить вкрай негативну соціально-етичну оцінку, виражає ідею *несмирності*. У межах семантичної структури цієї лексеми підтримуються зв’язки значень “непокірний” – “норовистий” – “непоступливий” – “грішний” – “жорстокий”.

Отже, важлива функція у формуванні зазначеного фрагмента мовної картини світу часів Київської Русі лежить на лексемах із коренем *-лют-*. Хоча до складу словотвірного гнізда з коренем *-лют-* входило дев’ять лексем XI–XIII ст., зі значенням соціально-етичної оцінки вживалося лише кожне третє слово: *лютыи*, *лютодѣи*, *лютоводитьѧ*. Специфіка

функціонування лексем *лютьи*, *лютодѣи*, *лютоводитья* у давніх східнослов'янських писемних пам'ятках, значення моральної оцінки особи, актуалізація за певних контекстуальних умов диференційних ознак синонімічних лексем, поетапне розгортання семантичних компонентів пов'язані з вихідною семантикою індоєвропейських і праслов'янських коренів, до яких ці лексеми зводяться. У фрагменті “соціально-етична оцінка особи” мовної картини світу часів Київської Русі прикметник *лютьи* та іменники *лютодѣи*, *лютоводитья* маркують семантику *жорстокості* в різних її виявах. У вживанні щодо людини семантичний обсяг лексем *лютьи*, *лютодѣи*, *лютоводитья* визначений комплексом значень, утворених взаємодією таких сем, як ‘безжалісний’, ‘жорстокий’, ‘лютий’, ‘хижий’, ‘недоброзичливий’, ‘злий, сердитий (на кого)’, ‘підступний’, ‘непокірний’, ‘хоробрий’, ‘безстрашний’, ‘той, хто чинить зло’, ‘чаклун’. У зазначеному фрагменті картини світу семантика лексем *лютьи* маркує кореляцію значень “грішний” ↔ “нещасний, якого спіткало горе”, віддзеркалюючи каузальні зв'язки “поганого вчинку” з “негативними наслідками”, а лексеми *лютоводитья* – значень “непокірний, не поступливий” ↔ “грішний” ↔ “жорстокий”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Н. Д. Раннеиндоевропейский праязык : [монография] / Николай Дмитриевич Андреев. – Л. : Наука, 1986. – 328 с.
2. Гадло А. В. К истории Тмутороканского княжества во второй половине XI в. / А. В. Гадло // Славяно-русские древности. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – Вып. 1. – С. 194–213.
3. Дьяконов И. М. Архаические мифы Востока и Запада : [монография] / Игорь Михайлович Дьяконов. – М. : Наука, 1990. – 247 с.
4. Иванов Вяч. Вс. К проблеме ‘лютого зверя’ / Вяч. Вс. Иванов // Балто-славянские исследования. 1984. – М. : Наука, 1986. – С. 79.
5. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси : [монография] / Владимир Викторович Колесов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 312 с.
6. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание. Избранные работы / Б. Л. Богородский, Н. А. Мещерский. – М. : Просвещение, 1977. – 224 с.
7. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексичі української мови : [монографія] / Василь Васильович Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 416 с.
8. Петлева И. П. *Гуть(ь) / И. П. Петлева // Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / [под ред. И. П. Петлева]. – М. : Наука, 1988. – Т. XV. – С. 231–237.
9. Топоров В. Н. Вокруг “лютого зверя” (голос в дискуссии) / В. Н. Топоров // Балто-славянские исследования. 1986. – М. : Наука, 1988. – С. 249–258.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Анонимное Сказание о свв. кнн. Борисѣ и Глѣбѣ въ Сильвестровской и Минейной редакціях // *Бугославський С.* Україно-руські пам'ятки XI–XVIII в.в. про князів Бориса та Гліба. (Розвідка й тексти) // Історико-філологічний відділ ВУАН. – К. : Друкарня Всеукраїнської АН, 1928. – Зб. № 77. – Т. 1. – С. 72–93.
11. Анонимное Сказание о свв. кнн. Борисѣ и Глѣбѣ въ Успенской редакціи // *Бугославський С.* Україно-руські пам'ятки XI–XVIII в.в. про князів Бориса та Гліба. (Розвідка й тексти) // Історико-філологічний відділ ВУАН. – К. : Друкарня Всеукраїнської АН, 1928. – Зб. № 77. – Т. 1. – С. 115–137.
12. Бернштейн С. Б. Болгарско-русский словарь / Самуил Борисович Бернштейн. – М. : Русский язык, 1986. – 768 с.

13. В той же день. Писание жития и муки святого Еустафия и жены его Феопестеа, и чаду его Агапия и Феописта // Памятники литературы Древней Руси / [сост. и общая ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева]. – М. : Худ. литература, 1980. – Вып. 2 : XII век. – С. 226–244.
14. Гавриш К. Македонско-русски речник / Ксения Гавриш. – Скопје : Просветно дело, 1969. – 916 с.
15. Гессен Д. Большой польско-русский словарь : в 2 т. / [под. ред. Д. Гессен, Р. Стыпула]. – М. : Рус. яз.; Варшава : Ведза Повшехна, 1988. – Т. I. – 656 с.
16. Девгениево деяние // Памятники литературы Древней Руси / [общая ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева]. – М. : Худ. литература, 1981. – Вып. 3 : XIII век. – С. 28–64.
17. Житие и хождение Данила Русьския земли игумена // Памятники литературы Древней Руси / [сост. и общая ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева]. – М. : Худ. литература, 1980. – Вып. 2 : XII век. – С. 24–115.
18. Житие преподобного Нифонта. Из рукописи, принадлежащей кн. П. П. Вяземскому // Издания Общества любителей древней письменности. – СПб., 1879. – Вып. 1. – С. 1–80; 1880. – Вып. 2. – С. 81–160; 1885. – Вып. 3. – С. 161–320.
19. Житие и чудеса св. Николая Мирликийскаго // Памятники древней письменности и искусства. – СПб., 1881. – № 34. – С. 27–78.
20. Изборник Святослава 1073 года / [факс. изд.] – М. : Книга, 1983. – 266 л.
21. Иоана Златоустаго слово, яко все насъ дѣльма створи Богъ... // Малинин В. Н. Десять слов Златоструя XII века // Издания Отделения русского языка и словесности Академии наук. – СПб., 1910. – С. 36–61.
22. Истрин В. М. Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. Текст, исслед. и словарь // Издания Отделения русского языка и словесности Академии наук. – СПб., 1922. – Т. II. – 454 с.
23. Киево-Печерский патерик // Памятники литературы Древней Руси / [сост. и общая ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева]. – М. : Худ. литература, 1980. – Вып. 2 : XII век. – С. 411–622.
24. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновскою летописью // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры, 2000. – Т. 9. – 288 с.
25. Летопись Галицко-Волынская // Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. – М. : Языки русской культуры, 1998. – Т. 2. – С. 717–938.
26. Македонско-русский словарь / [сост. Д. Толовски, В. М. Иллич-Свитыч]. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. – 576 с.
27. Мещерский Н. А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе / Н. А. Мещерский. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1958. – 578 с.
28. М(у)ченик с(вя)тыя и славныя и добродѣльныя м(у)ч(е)н(и)цъ. иринии // Успенский сборник XII–XIII вв. / [изд. подгот. О. А. Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон; под ред. С. И. Коткова]. – М. : Наука, 1971. – С. 135–160.
29. Повесть об Акире Премудром // Памятники литературы Древней Руси / [сост. и общая ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева]. – М. : Худ. литература, 1980. – Вып. 2 : XII век. – С. 246–280.
30. Повесть о Варлааме и Иоасафе // Повесть о Варлааме и Иоасафе. Памятник древнерусской переводной литературы XI–XII вв. / [отв. ред. О. В. Творогов]. – Л. : Наука, 1985. – С. 112–267.
31. Повесть временных лет // Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. – М. : Языки русской культуры, 1998. – Т. 2. – С. 1–284.
32. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку // Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись. – М. : Языки русской культуры, 1997. – Т. 1. – С. 1–286.
33. “Пчела” // Памятники литературы Древней Руси / [общая ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева]. – М. : Худ. литература, 1981. – Вып. 3 : XIII век. – 1981. – С. 486–518.
34. Радзивилловская летопись // Полное собрание русских летописей. – Л. : Наука, 1989. – Т. 38. – 178 с.

35. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10 т. / [гл. ред. Р. И. Аванесов]. – М. : Русский язык, 1990. – Т. III – 511 с.; 1991. – Т. IV. – 559 с.
36. Словарь русских народных говоров / [ред. Ф. П. Филин]. – Л. : Наука, 1972. – Вып. VII. – 355 с.; 2003. – Вып. XVII. – 384 с.
37. Словарь русского языка : в 4 т. / [гл. ред. А. П. Евгеньева]. – М. : Русский язык, 1986. – Т. II. – 1986. – 736 с.
38. Словарь русского языка XI–XVII вв. / [гл. ред. Ф. П. Филин]. – М. : Наука, 1981. – Вып. VIII. – 351 с.
39. Словенско-русский словарь / [сост. Я. Котник ; репринт. изд.]. – К. : Изд. дом “Чумацький Шлях”, 2001. – 830 с.
40. Словник української мови : в 11 т. / [гол. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. IV. – 840 с.
41. Толстой И. И. Сербско-ховатско-русский словарь / Илья Ильич Толстой. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – 1168 с.
42. “Слова” Серапиона Владимирского // Памятники литературы Древней Руси / [общая ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева]. – М. : Худ. литература, 1981. – Вып. 3 : XIII век. – 1981. – С. 40–48.
43. Соколов М. И. Славянская книга Еноха Праведного. Тексты, латинский перевод и исследование / М. И. Соколов // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – М., 1910. – Кн. 4. – С. 1–162.
44. Суздальская летопись по Академическому списку сер. XV в. // Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 1. – С. 500–540.
45. Съказаниѣ о(ть)ца нашего Агапиѣ. чьсо ради оставляють роды и дома своѣ... // Успенский сборник XII–XIII вв. / [изд. подгот. О. А. Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон; под ред. С. И. Коткова]. – М. : Наука, 1971. – С. 466–473.
46. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / [пад рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы)] – Мінск : Выд-ва “Беларуская савецкая энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1979. – Т. III. – 672 с.
47. Чешско-русский словарь : в 2 т. / [под ред. Л. В. Копецкого, Й. Филиппа, О. Лешки]. – М. : Сов. энциклопедия; Прага : Гос. пед. изд-во, 1973. – Т. I. – 580 с.
48. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / [отв. ред. О. Н. Трубачев]. – М. : Наука, 1988. – Т. XV. – 264 с.
49. Slovník slovenského jazyka : 5 diel. / [ved. redactor Stefan Peciar]. – Bratislava : SAV, 1960. – Т. II. – 648 с.

Дата надходження до редакції 18.11.13